

Мирјана П. Мирчевска (Северна Македонија)
Институт за етнологија и антропологија
Природно-математички факултет
Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ – Скопје
Е-маил: miramir@pmf.ukim.edu.mk

АНТРОПОЛОГИЈА НА СОЦИЈАЛИЗАМ: АВТОРЕФЛЕКСИВНИ СЕЌАВАЊА НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА НАРОДНА АРМИЈА

Апстракт: Рефератот претставува лично сеќавање за Југословенската народна армија (ЈНА), за одредени појави, настани и за личната перцепција во однос на нив во периодот на југословенската држава. На денешната светска политичка сцена државата СФР Југославија одамна ја нема – повеќе од 25 години. Но, без оглед на тоа, и по толку години не престанува да се разговара, да се дебатира и да се размислува за специфичниот начин на практикувањето на социјализмот, кој не беше сличен со ниту еден друг од тој период. Југословенскиот социјализам, анализиран од денешна временска и историска дистанца, предизвикува спротивставени мислења и различни погледи и толкувања. Спротивставувањата одат дотаму што за едните југословенскиот социјализам бил создаден за да се минимизира каква и да е индивидуалност континуирано форсирајќи го заедништвото на различни нивоа, а за другите токму тоа заедништво, каде што се стимулирала еднаквоста и т.н. праведност во општеството манифестирана преку грижата за секого (обезбедувањето работа, решавањето на станбеното прашање, здравственото осигурување, бројните поволности како бесплатно образование, детски додаток, бесплатни годишни одмори за работниците), ги претставува основните придобивки на југословенскиот социјализам. Барем до осумдесеттите години на XX век. Во таквите услови ЈНА играше голема улога. Една од примарните. Максималното форсирање на идеолошката компонента на комунизмот за многумина претставуваше императив. Всушност, целокупниот југословенски социјализам беше дел од една идеологија што беше насочена кон комунистичкото општество. Во такви услови, доколку имаме предвид дека поимот идеологија пред сè се однесува на т.н. тоталитарни режими како затворени системи на мислења што имаат сопствени гледишта и објаснувања за сè, истовремено немајќи никакво разбирање за можни други мислења, носителите на идеологијата настојуваат по секоја цена да го наметнат своето гледиште како единствено можно и исправно. Денес, доколку идеологиите ги разбереме како симболички системи, тие претставуваат засебен вид на културни творби

што нудат објаснувања за конкретни, јасно дефинирани вредносни интерпретации за различните појави и процеси во светот.

Клучни зборови: Југославија, социјализам, Југословенска народна армија, војска/војници, Јосип Броз - Тито, КПЈ/СКЈ, братство и единство, банкет.

Ако се анализираат сеќавањата во контекст на културата на паметење, тие можат да бидат различни. Едните се јавни, а другите се индивидуални, но можат да бидат и колективни. Јавните паметења се оние што ги одбира и актуализира, презентира, наметнува преку создадени механизми актуелната власт во склад со сопствените потреби за поуспешно раководење. Така, тие се формираат во согласност со идеите и вредностите што се во фокусот на тековната политичка култура и низ нив проникнуваат повеќе интереси: лични, традиционални, службени..., а односот помеѓу овие сеќавања не е секогаш складен, туку сложен, преполн со проникнувања, дополнувања и спротивставувања¹. Индивидуалните паметења се поврзани со индивидуата, со поединецот што живеел во конкретниот период и на некој начин бил учесник (посреден или непосреден) во културните и историските настани. Индивидуалните сеќавања можат да бидат поврзани и со одреден колектив од минатото, но и со колектив што е создаден во современиот миг, а е поврзан со поблиското проживеано минато². На тој начин се одржуваат и се развиваат сеќавањата за еден период, кои кај различните индивидуи предизвикуваат различни чувства и го формираат индивидуалното сеќавање во контекст на сегашноста. Всушност, непобитен факт е дека односот кон сеќавањата секогаш се формира во контекст на сегашноста и на сегашната состојба на поединецот во општеството. Така општеството делумно продуцира две страни: едни што имаат позитивистички однос кон блиското минато и други што имаат негативен однос кон него, најчесто во зависност од тоа какви биле нивните позиции (или позициите на нивните родители и на поблиското семејство) во тоа минато. Постои и друга категорија во која поединецот има стекнато сопствена позиција во актуелното општество, најчесто добро позиционирана и во согласност и истомислеништво со актуелните власти, кои, како по некое правило, се негаторски настроени кон блиското културно и историско минато без оглед на тоа каква била нивната позиција (и позицијата на нивното семејство) во него. Тој денес има сопствена позиција во заедницата врз која го засновува, формира и гради сопственото мислење врз кое, се разбира, првично влијание има мислењето и јавниот однос на

1 Kuljić, T., 2003. „Tito u novom srpskom poretku sećanja“, Sociologija, vol. XLV (2):98. Beograd.

2 Такви се многубројните веб-страници на социјалните мрежи, кои на различни начини анимираат луѓе што се поддржувачи или симпатизери на претходниот систем и држава – SFR Jugoslavija, Jugoslavija naša domovina, Titova Jugoslavija, Jugoslavija za početnike i ponavljače, SFR Jugoslavija – SFR Yugoslavia, Jugoslavija i Tito, Priznajem, Jugosloven sam, Svi koji bi želeli da se vrati Jugoslavija и други.

актуелните власти во заедницата поблиска или подалечна (село, град – држава). На тој начин колективното сеќавање е условено со селективно колективно заборавање³ или – како што вели Илка Тисен – паметењето е создадено низ стимулативен процес на заборавање и пресеќавање⁴. Ова се случува делумно и поради тоа што еден дел од новите генерации поинаку гледаат на минатото, поинаку го доживуваат и интерпретираат. Не сфаќаат „здрово за готово“, го преиспитуваат, (прет)поставуваат нови решенија за одредени прашања од типот: а што ако ова се решеше на овој начин, а не така. Најчесто при поставувањето на овие прашања не се зема предвид историскиот контекст, многу од случувањата се гледаат од денешна временска и историска позиција. Во такви општествени и политички услови се случува трагање по временски подалечни културни и историски случувања каде што има делумно непознати, а делумно недоволно јасни интерпретации. Некогашни настани, процеси и ликови, кои се толкувале како неправилни, погрешни и штетни за колективната заедница, сега добиваат нова димензија и се сместуваат од другата – позитивната страна на гледање. Ако во минатиот систем и општествено уредување се истакнуваа само негативностите на таквите ликови и настани, сега се бараат и се наоѓаат позитивните страни, кои многумина ги доведуваат во заблуда или барем во недоумица. Се поставува прашањето: што е или (до) каде е овде вистината. Изминатава десетгодишна состојба во Република Македонија, се разбира, не отстапува од сево ова, но ваквата состојба е присутна во повеќето југословенски држави⁵. Своевремено, веднаш по издвојувањето на некогашните републики во држави, и постари истражувачи, исто така, се обидуваа да одговорат на некои дотогаш непоставувани прашања. Иако долго време преовладува(ше) убедувањето дека етнологот истражува и пишува за минатото, и во македонската етнологија и антропологија последниве години се јавуваат текстови што зборуваат за сегашноста или барем за многу блиското доживеано и преживеано минато. Првиот објавен текст на оваа тема (оној што јас го имав прочитано) беше, сега веќе дамнешен, но не

3 Мирчевска, М. П. 2014. „Конструирање на сегашноста преку преиспитување на минатото: помеѓу јавниот дискурс и личната перцепција“, во За етнологијата... Безброј прагови сме преминале... За Анета Светиева, 158. Скопје: Институт за етнологија и антропологија, ПМФ.

4 Тисен, И. 2010. Чекајќи ја Македонија: идентитет во свет кој се менува, Скопје, 62.

5 Во текстов за државите што произлегоа од некогашната СФР Југославија го употребувам терминот „југословенски држави“ бидејќи сметам дека терминот „балкански држави“, кој го употребуваат повеќето истражувачи што пишуваат за некогашните југословенски републики – сега држави, не е сосема соодветен. Имено, на Балканот има држави што имаа различни социјализми (или несоцијализми), Албанија, Бугарија, Романија, Грција, а во истражувачките текстови не станува збор за нив, туку токму за југословенските републики, затоа сметам дека овој термин – „југословенски држави“ – во овој случај е посоодветен и попрецизен.

помалку актуелен текст, на Дуња Рихтман-Аугуштин⁶, каде што, зборувајќи за новите потреби од етнологски истражувања на социјализмот, вели: „Предложената авторефлексија би требало да доведе до тоа на прв поглед да се покаже како системот на политичка моќ конкретно ја ограничува научната перцепција“. Чинам дека суштината на оваа реченица не изгубила ништо од својата актуелност и денес. Но, ова особено е важно бидејќи доаѓа од авторка што долго време живеела во југословенскиот социјализам. И јас живеам во тој социјализам.

Иако генерално југословенскиот социјализам беше ист на територијата на цела СФРЈ, сепак реално и практично не беше исто да се живее во Љубљана или Загреб и во Скопје или Титоград (денес Подгорица). Не беше исто да сте потомок на сопственици на многу земја и имот, кои им се национализирани (одземени) од новата власт и сведени на 10 хектари. Не беше исто да сте потомок на родители што дошле на работа или школување од село во голем град и таму останале формирајќи семејство, купувајќи стан или по земјотресот – добивајќи стан. Не беше исто ниту да сте дете на работници или на високостручен кадар, дали во семејството е вработен еден или двајцата родители. А не беше сеедно ниту дали ќе сте дете на воено лице или не. За еден истражувачки настроен етнолог, сите тие имаа свој развој, свои доживувања, свои сфаќања на практикуваниот и доживеан социјализам. Делумно и преку животот и преживеаното на нивните родители. Денес, сите тие деца од тој период се возрасни (некои и стари) луѓе, кои живеат во денешното плуралистичко и повеќепартиско општество, но сите имаат различен однос кон сопственото социјалистичко минато. Се разбира, врз основа на субјективна селекција на паметење.

Ова е дел од моето доживување и денешно видување на социјализмот прикажан преку еден социјалистички елемент: Југословенската народна армија – ЈНА. Во еден друг текст, објавен во списание на Бугарската академија на науките⁷, направен е обид да се анализира религиозноста во контекст на лично доживеаниот социјализам. Наспроти него, во овој текст ќе се обидам делумно и селективно, онака како што јас го доживеам во моите услови на социјалистичка пракса, да го објаснам односот кон ЈНА тогаш, не заборавајќи, се разбира, тоа да биде етнологски истражувачки покриено (особено што не сум служела воен рок и немам лично искуство) и само делумно авторефлексивно.

Основните постулати на кои се темелеше југословенскиот социјализам и држава беа три: ликот и делото на Јосип Броз-Тито, Југословенската народна армија и Комунистичката партија на Југославија, подоцна преименувана како Сојуз на комунисти на Југославија. Основна поврзувачка црта на сите овие институции беше социјалистичкото уредување и силно потенцираното „братство и единство“ помеѓу различните „народи и народности“ во СФРЈ.

6 Rihman-Auguštin, D. 1992. „Etnologija socijalizma i poslije“, Etnološka tribina 15: 84.

7 Мирчевска, М. 2006. „Между вратата, традицијата и забавлението (антрополошки поглед)“, во „Завршане“ на религиозноста, *Academica Balkanica* 3: 50–62, Софија: БАН.

Мислам дека ова последново беше најповрзувачката карактеристика на тогашната држава. Во сите институции, структури и на сите нивоа. Во сите југословенски држави што произлегоа од некогашната заедничка, статусот на некои елементи од социјалистичката држава е различен. И по елементи и по држави. Генерално, според моето согледување, кое не мислам дека е единствено можно и исправно⁸, мислењата на обичните некогашни Југословени и, и тогаш и сега: Македонци, Срби, Црногорци, Хрвати, Босанци (Бошњаци) и Словенци, но и на другите во овие денешни држави (Албанци⁹, Роми, Турци, Власи и др.) се релативно позитивно насочени, попозитивно во однос на официјалните државни раководства. Тоа секако дека делумно се должи на дваесет и петгодишниот пат на осамостојување и транзиција на секоја одделна држава, но и на поединецот во неа. Република Македонија спаѓа во редот на оние држави каде што транзицијата беше проследена со случувања што за многумина значеа затворање на фабрики и губење на работни места, безработица, сомнителна приватизација, недоволно добри решенија во образовниот и здравствениот систем. Сето тоа доведе до намалување на животниот стандард и до општо незадоволство кај мнозинството граѓани на државата. На тој начин се создава(ше) погодна почва за споредба на претходниот систем со денешниот. Обичниот човек тоа го согледуваше преку рефлексивната што системите ја создаваа директно врз него и неговото семејство. Така, за многумина претходниот југословенски социјалистички систем беше подобар, особено за работникот, и не ретко тие зборуваат со носталгија кон тој период кога подобро се живеело. Се разбира дека за овие 25 години се создадоа и нови граѓани, кои претходниот систем денес го нарекуваат „режимски“, „тоталитарен“, систем на „едноумие“ и „недемократски“. Во последнава деценија и половина се објави многу литература што од различен стручен и научен аспект ги толкува различните социокултурни елементи на социјализмот: секојдневното живеење, популарната култура, економијата во социјализмот, колективизацијата, религиозноста, единствениот таканаречен „самоуправен социјалистички систем“, според кој – барем теоретски – работниците управуваа со претпријатијата и фабриките, сè до своевидната носталгија на населението по „придобивките“ од некогашниот систем. Носталгијата оди и во правец на величање на одредени тогашни ликови, особено на ликот на Јосип Броз-Тито, дури се појавија и нови јазични кованици поврзани со таа носталгија¹⁰. Дефинирана како политичка митологија, која нема ниту државна ниту институционална поддршка, се јавува кај многу различни групи и е без

8 Колку и да се настојува да се биде објективен, факт е дека во повеќето текстови од оваа област има доза на субјективност и авторефлексивност на авторите.

9 Денес имаат сопствена држава, Република Косово, која произлезе од некогашната Автономна Покраина Косово што беше дел од Социјалистичка Република Србија.

10 Титосталгија, титоизам, југоносталгија...

конкретен центар, манифестирајќи се низ најразлични форми¹¹. Во однос на претходно кажаново, а на ниво на сегашните југословенски држави, се чини дека само статусот на Југословенската народна армија го нема истото значење. Тоа е и разбирливо со оглед на војните што се случија на територијата на СФРЈ, а со кои, барем во почетокот, раководеше ЈНА. Така за едните (Србија) настапот на ЈНА беше разбирлив и праведен, а за другите (Хрватска и Босна) неразбирлив, страшен и неправеден. Со оглед на таквите случувања, разбирлив е и различниот однос на денешните југословенски држави, кој се движи од дефинирање на ЈНА од една страна како просрпска и убиствена, а од друга до величање на генералите што раководеа со неа.

Но, каква беше ЈНА во периодот на СФРЈ?

Југословенската народна армија беше интегрален дел на општеството, идеолошки поврзана со СКЈ, цврсто поврзана со претседателот на државата, маршалот Јосип Броз-Тито, и заснована на доктрината на т.н. „братство и единство“. Основната нејзина задача беше заштита на државноста, целовитоста и суверенитетот на СФРЈ од надворешниот непријател. Поврзаноста на армијата со партијата водеше потекло уште од првите години по ослободувањето кога биле конституирани и националните организации – најпрво во Словенија, Хрватска и Македонија, а потоа и во Србија и во другите републики. Подоцна, теориското и идеолошко - политичкото образование во војската се одвиваше и за офицерите и за војниците, преку разни курсеви и со посета на партиските школи. Комунизмот како единствена опција бил протежиран преку армиските печатени изданија, весници, списанија и особено преку континуирана морално - политичка работа со кадарот. Ни симболиката не била запоставена, па низ целиот период на постоење на ЈНА – црвената петокрака беше основниот симбол на капите и на униформата, дополнет со симболот на воениот род. За образовниот систем во воените училишта и на Воената академија се водела засебна грижа и во професионална воена насока на питомците според родот (копнена војска, авијација и морнарица), но и во правец на подобна идеолошка, партиска и општествено - политичка настава, континуирано потенцирајќи ја важноста за заедништвото на сите во Југославија преку фаворизирање на паролата за братство и единство. Религијата долго време била забранувана и санкционирана. Соодветно на ова, ЈНА немала никакви директни контакти со постојните верски заедници, туку тоа го правела преку други државни институции како Сојузниот извршен совет или преку комисиите за односи со верските заедници на сојузно или републичко ниво. Но се разбира дека во армијата доаѓале на отслужување на воената обврска и религиозни лица, верници или свештени лица од

¹¹ Velikonja, M. 2010. „Politička mitologija nepostojećeg – narativni sadržaji jugonostalgije u postjugoslovenskim zemljama“, Mitovi epohe socijalizma, Novi Sad – Sremska Kamenica, 131.

сите религии во државата. На нив се обрнувало посебно внимание со цел навреме да се реагира ако некој од нив се обиде на каков било начин да пропагира која било вера или да влијае врз другите војници на религиска основа. Се сметало дека, бидејќи во секоја воена структура, единица, има војници од различен национален и верски состав, имало и атеисти, какво било јавно практикување на верски обред би можело штетно да влијае врз чувствата на другите војници, од друга конфесија. Во оваа насока не биле изземени ниту офицерите и другиот цивилен кадар во армијата, па дури и членовите на нивните семејства. Живеејќи во заеднички колективни згради и населби, лесно можеле едни со други да се контролираат кој и како се однесува во врска со ова прашање. Моите први сознанија за празнувањето на Велигден беа од сокласниците, дури откако тргнав во прво одделение¹². Мојот татко, како професионален војник, кој во тоа време веруваше во општојугословенскиот модел на држава и на систем, строго се држеше до овие правила. Ниту јас ниту мојот брат не бевме крстени в црква иако, начелно, традициски припаѓавме на христијанската црква. Тоа го направивме многу подоцна, по навршената триесетта година. Промовираната политика на верска и национална рамноправност, која била основниот постулат на КПЈ, требало да овозможи „сразмерна национална застапеност во органите на власта; судството; управата; во органите за безбедност; непречен развој на националните култури; основање на училишта на мајчин јазик; употреба на тој јазик во секојдневната комуникација; право на национални културни установи (театри, домови на култура) и печат“¹³. Вака било поставено во теориската регулатива, постојано потенцирана низ образовниот систем, во сите повеќенационални структури, организации и тела на сојузно ниво – правилата и регулативата се темелеше на овие основи. Обичниот човек, кој по ни една основа не беше вклучен во некакви официјални државни или републички партиски или армиски тела, разни организации или здруженија што ги формираше државата и кои ги имаше поприлично, во мнозинство размислуваше на овој начин. Улогата на КПЈ, односно нејзината континуирана присутност особено во јавните медиуми – радио и телевизија, создаваше услови, кои тогаш и не беа многу видливи и препознатливи за обичните Југословени од која било нација, а денес може да се дефинираат како митологии. Најмногу таа, но не помалку и другите социјалистички структури беа издигнати на ниво на мит. Набројувајќи дури дваесет и два мита, еден од истражувачите ја нарекува „комунистичка митотворечка пракса“¹⁴. Иако набројаните митологии ги врзува со социјалистичкото општество и КПЈ, во насока на вешта употребеност и давање „сила и

12 Мирчевска, М. 2006. „Между вјарата, традицијата и забавлението (антрополошки поглед)“, „Заврџане“ на религиозноста, *Academica Balkanica* 3: 59. Софија: БАН.

13 КПЈ u socijalističkom sistemu i unutrašnjopolitički odnosi, *Socijalistička Jugoslaviја*, 4 http://www.znaci.net/00001/95_2.pdf

14 Despotović, Lj. 2010. „Politički mitovi socijalizma od komunizma do boljševizma“, *Mitovi epohe socijalizma*, Novi Sad – Sremska Kamenica, 8.

уверливост на комунистичката пропаганда“, сепак понатаму објаснува дека тие не се непознати и не се смислени од комунистите, туку овие „вешто се потпреле на веќе постоечкиот и препознатлив слој на мистичка свест кај секој човек“, и оттаму доаѓа „приемчивоста и прифаќањето на ново-старите митови, кои сега имаат социјалистичко обележје“¹⁵. Овде би можело да се постави прашањето за различностите на југословенските народи и народности: различниот историски контекст, за времето, за различниот географски и културен простор, за различните почетни позиции и претходни општествени уредувања и во контекст на тоа и можностите за развој, просперитет, прифаќање или одбивање на идеологиите. Без намера ова да звучи осудувачки или оправдувачки и поддржувачки, но доколку се анализираат само начините на дејствување на КПЈ/СКЈ од денешна временска дистанца, без да се земат предвид претходниве елементи, тогаш се добива слика на дејствување надвор од историското време на поширокиот балкански и европски простор во истиот временски период. Настрана начините на практикување на социјализмот/комунизмот што се манифестираа во другите социјалистички држави, особено во Советскиот Сојуз.

Поврзаноста на претседателот на државата Јосип Броз-Тито со ЈНА беше разбирлива, тој истовремено беше и врховен командант на армијата. Улогата ја доби пред сè врз основа на постигнатите успеси преку народноослободителната борба, во текот на Втората светска војна, нешто што во ниту еден историски период не е спорно, па ниту денес. Населението од некогашните републики никогаш не го оспори овој факт. Се разбира дека има и поинакви мислења, но тие најчесто се однесуваат на разни прилози што се занимаваат со истражување на начините, методите, улогата и степенот на заслужност на претседателот во конечната победа над фашизмот 1941 – 1945¹⁶.

Крилатицата „братство и единство“ беше најексплоатируваниот термин во секојдневното социјалистичко живеење¹⁷. Уште од првите училишни часови се зборуваше за еднаквоста и рамноправноста на сите народи и народности на СФРЈ. Во ЈНА тоа особено беше потенцирано. Југословенството како идентитет во армијата не беше промовирано ниту стимулирано. Напротив, секој знаел од каде доаѓа и што е по националност, без да мубиде вршен притисок во таа насока. Тоа се подразбирало, но никогаш не било потенцирано. Не се работело смислено и видливо на тоа, на сметка на својот засебен идентитет, војниците да го прифатат југословенскиот. Иако во одредени текстови се укажува на постоење на можноста тоа, преку промовираниот модел на однесување, мислење и живеење, емпириски да

15 Despotović, Lj. 2010. „Politički mitovi socijalizma od komunizma do boljševizma“, Mitovi epohe socijalizma, 11. Novi Sad – Sremska Kamenica.

16 Во рефератов нема стане збор за улогата што ја имаше маршалот Јосип Броз-Тито. Во поглед на ова прашање во подготовка е засебен реферат.

17 „Чувајте ми братство и јединство као зеницу ока свога“ беше позната крилатица на Јосип Броз-Тито.

се регистрира како некакво југословенство¹⁸. Во една пригода дури и самиот маршал истакнал: „да се сака својата федерална единица – значи да се сака монолитна Југославија“ и дека народот треба да се „вооружи со таква свест така што Хрватот ќе страхува за тоа што се случува на границата на Македонија, а Србинот за она што се случува во Истра“¹⁹.

Наративна етнологија/антропологија

Нешто за кое етнологот секогаш размислува кога работи на една тема е нарацијата, собирање граѓа, теренски материјал, кој потоа го сместува во одредена теорија или го објаснува со помош на конкретна методологија. Во овој случај, мојата нарација се однесува кон еден дел од цивилниот живот на регрутите пред да станат војници на ЈНА, како дел од обредноста низ која се провлекуваат традициски зачувани обреди, кои делумно се практикуваа и по формирањето на Армијата на Република Македонија.

Банкет/„Испраќај“

На испраќањето на отслужување на воениот рок редовно му претходеше организирање на забава, која беше позната под називот „**испраќај**“ или **банкет**. Со називот банкет речиси без исклучок се означуваше приредување веселба за испраќање член на семејството во војска. За никаква друга веселба не се употребуваше. Така, кога некој ќе ве поканеше на банкет, однапред знаевте дека сте поканети на нечие испраќање во ЈНА. Официјалното име за момчето што се подготвува да стане војник е регрут, но тоа име во локална народна употреба речиси никогаш не се употребуваше. Момчето се нарекуваше војник уште пред тој тоа да стане. Поканетите гости беа членови на поблиското семејство, роднини, пријатели, колеги од работа, соседи. Најчесто се организираше вечерта пред поаѓање, доколку требаше да се патува утрото, или еден ден пред патувањето, доколку се патуваше наредната ноќ. Постоеше одредена разлика што се однесуваше на организацијата на банкетите во урбаните и руралните средини. Во селата, најчесто и не се канеа засебно соселаните, нивното доаѓање се подразбираше. Побогатите ангажираа и „жива музика“, така веселбата траеше цела ноќ. Во некои етнички средини во околината

18 Dimitrijević, B. B. 2001. „Armija i jugoslovenski identitet 1945–1992.“, Vojno delo 53/2: 141–154. Beograd.

19 KPJ u socijalističkom sistemu i unutrašnjopolitički odnosi, Socijalistička Jugoslaviја, 5 http://www.znaci.net/00001/95_2.pdf

на Скопје²⁰ славењето траело неколку вечери редум, со главна прослава на последниот ден на заминување. Во многу средини се носат торти, нешто благо, а за војникот се носат подароци, но најмногу се даваат пари. Во градовите пак, усна покана добиваа сите оние што домаќинот предвидел да му бидат гости. Другарите на војникот исто така беа поканувани. Мојот брат (1963 г.) и мојот сопруг (1960 г.) исто така приредуваа „испраќај во војска“ и правеа банкет. Кај нас дома, на банкет (1985 г.) беа поканети претежно роднини (браќа и сестри со своите семејства) на моите родители и поблиски пријатели, „комшии“ и другари на брат ми. Тоа подразбираше дека имавме не само гости од Скопје туку и од градовите каде што живееја роднините (Струга), па дури и сестрата на мајка ми што живее во Белград²¹. Околу 30-ина луѓе. Жива музика немаше, делумно и поради тоа што живеевме во т.н. воена зграда каде што сите станари беа офицери на ЈНА, и никој од нив, кога организираа банкети, не ангажираше жива музика. А и брат ми не сакаше. Но, цела ноќ се слушаше музика од хај-фај музички систем, кој функционира(ше) на аудиокасети, сите пеевме и игравме до доцна во ноќта. Се разбира дека богата трпеза се подразбираше. Дури и печено прасе беше донесено од Белград. Банкетот на мојот сопруг (1984 г.) подразбираше присуство на повеќе гости бидејќи неговите родители по потекло беа од Скопје, и сите роднини живееја тука. Околу 60-ина. Освен тоа, мојот сопруг беше долгогодишен игроорец на едно културно - уметничко друштво, така што присуство на „жива музика“ се подразбираше. А и живееше во барака²², и забавата полесно беше организирана, се играше и во дворот, на уличката. Имаше подготвено секакви јадења и пиене, но немаше печено прасе, бидејќи во македонската традиционална исхрана печеното прасе не е помасовно забележано во ниту еден период, дури ни кај најбогатото население, за разлика од српското население каде што, кај голем дел од населението, печено прасе се подготвува и за најмали семејни славења.

Се разбира дека постоеја и одредени отстапувања од вообичаената прифатена пракса за приредување банкет. Разграничувањата можат да се поделат според неколку основи: послаба материјална состојба; имање повеќе машки деца за кои во иднина треба да се направи банкет – ако на првиот што заминува во војска му се направи банкет, се очекува дека и на другите треба да им се приреди истото; недоволно средени семејни односи; припадници на одредени верски заедници; поради можен недоволно

20 Село Долно Количани, населено со Македонци со муслиманска вероисповед, првично доселени од реканската област, кои во пописите (2002) се изјаснуваат како Турци.

21 Кога мојот братучед од Белград (синот на тетка ми) заминуваше во војска, истите роднини, кои беа кај брат ми на банкет, беа и во Белград на неговиот банкет.

22 По земјотресот во Скопје (јули 1963), во 1964 година дел од жителите на градот што останаа без живеалишта добиваа од различни земји монтажни куќи за живеење. Семејството на мојот сопруг, како подарок од Финска, доби монтажна куќа од 64 квадрати, која имаше одлична изолација, и тоа беа најдобрите монтажни куќи што ги доби градот. Многу од нив, со добро одржување, и денес се во одлична состојба. Таквите монтажни куќи се викаат бараки – „финска барака“.

позитивен однос генерално кон служењето војска во ЈНА; дел од војниците (или нивните родители) со повисоко образование²³. Но, за ниту една од овие причини не може да се каже дека преовладувала во некој период. Луѓето со послаба материјална состојба правеа вечера во домот само за членовите на семејството и можеби ќе поканае некој поблизок роднина. Но, во најголем број случаи, и посиромашните се трудеа да направат банкет за својот син, особено ако е единец. Се штедеше, и дел од заштедените пари беа наменети и се трошеа за оваа пригода. Во тој период кога јас одев на банкети (1980 – 1990), речиси и не познавав некој што замина во ЈНА без банкет. И во воената зграда во која јас живеам и во уличката на мојот сопруг, и во селата и градовите од каде што доаѓаа моите роднини и роднините на мојот сопруг, и во културно - уметничкото друштво, училишните другари..., речиси сите правеа банкет. Во селската средина тоа беше многу поприсутно. Таму јавната манифестација на имотната состојба, но некаде и односот кон ЈНА, беше од особено значење. Требаше да се види дека се почитува и одењето во војска и односот кон синот, но и статусот на самото семејство во заедницата. Ова не значи дека беше правило, но секако беше општоприфатен образец на однесување при заминувањето на отслужување на воениот рок. И во градовите, но особено во селата постоеше прифатена обредна пракса, повеќе или помалку слична на македонскиот културен простор, но и со конкретни специфичности. Најголемиот дел од нив се изведуваа пред тргнување, пред излегување од домот, на семејниот праг или од дворот како краен семеен обреден простор, но и пред качување во автобус или воз. Како заедничка карактеристика на обредната пракса при испраќање на војник, забележана во повеќе етнографски предели на Р Македонија, е присуството, употребата и улогата на водата и секирата, односно металот со заштитна, апотропејска улога. Во урбаните средини водата се истура по војникот на заминување, како дел од женската обредност тоа го прават мајката или сестрата, но некаде, особено по селата, зачувана е и постарата форма на обред при што војникот го клоцнува садот со вода (во минатото стомна, подоцна стаклен бокал или чаша, ѓум или кофа) за да се истури и служењето да оди како по вода, лесно онака како што тече водата. Во Струшки Дримкол, кај Македонците од исламска конфесионална припадност, при истурањето на водата, жените шепотејќи кажуваат молитва. Во Долно Количани, војникот има конкретна улога во овој обред, откако ќе ја прескокне секирата, го прескокнува садот со вода и, свртен со грб кон него, го удира со петицата и го истура. Сличен обред со поинакво верување постои во Охридско, кога пред куќниот праг се остава ѓумче полно со вода, војникот излегува преку прагот и со ногата, без да гледа, го шутира

23 Повеќе од половина од моите пријатели што имаат високо образование или чишто родители се со високо образование правеа ваков тип прослави. Но, еден дел од нив високото образование го стекнаа по отслужувањето на воената обврска, бидејќи мојата матурска генерација (1980) беше првата од која во војска за прв пат заминуваа по завршувањето на средното училиште и по запишувањето на факултет, пред да почнат со студии. Во октомвриска класа најмногу регрути беа оние што се запишале на факултет, особено првите години по воведувањето на законот.

ѓумчето²⁴, кое во третиот обид треба да го турне, а тоа да се истури навнатре, во домот. Символиката на овој обред се состои во верувањето според кое, со практикување на овој обред, се обезбедува лесно враќање на војникот дома по отслужувањето на предвидениот воен рок исто онака како што водата се разлива низ куќата. Во Кочанско, при изведувањето на овој обред, со десната нога треба да се скрши садот со вода, а во Беровско самиот регрут, при тргнување, на излегување од куќата крши чаша со вода. По изведувањето на овој обред не треба да се вртиш и да гледаш накај дома. Во многу од селата низ Македонија е забележано постоење на определено локално место каде што се собираат војниците пред заминување до местото што е определено во поканата²⁵. Бидејќи најмногу регрути од СР Македонија беа распоредувани во другите републики, првично требаше да се стигне до Скопје. Ова особено се однесува на оние села и градови каде што немаше железничка пруга. Се патуваше со автобуси, а подоцна и со автомобили до Скопје. Оттаму, со воз, секој заминуваше до распределеното место. Скопската железничка станица во периодот кога имаше војничка класа беше преполна со регрути. Така, вакви заеднички места од јавен карактер има, на пример: во Неготино, тоа е градскиот плоштад од каде што имаат заедничко испраќање, во Долна Река, во Ростуше, исто така, првично се собираат сите на определено место во селото и оттаму заминуваат, во селото Ињево, Радовишко, таквото собиралиште се наоѓа на крајот од селото и се нарекува „чекална“. Ваквите собиралишта ги имало речиси во секое поголемо село или едно место за повеќе села. Меѓусебното дружење и разговор помеѓу регрутите им давале одредена доза на самодоверба, да не се плашат од заминувањето во војска, бидејќи, реално, за многумина тоа било првично заминување од селото или градот во сосема непознат град или место за кое еден дел од нив најчесто дотогаш и не чуле. Неизвесноста била присутна кај многумина, особено кај помладата популација. Собирајќи се и поминувајќи еден дел од патот заедно, разговарале за местата каде што ќе служат, за родот во кој ќе служат и слично. Војникот до собиралиштето, а во Скопје многу често до железничката станица, често го носат неговите другари, качен на врат, пеејќи песни. Во тој период и песните беа југословенски, кај нашиот народ многу често не се правеше разлика помеѓу српските, хрватските или босанските песни – за многумина тие беа едно, иако сите знаеја дека се работи за различни народи. Немаше „испраќај“ без тогаш популарната песна „Ој машино пусти дима јаче да не чујем како драга плаче“, но и песната „Не плачи, не плачи, стисни срце, мајко, затрај се“...

24 Овде не е забележано присуство на секира, но симболот на металот како цврста материја е персонифициран преку ѓумчето што е метално. Символиката на куќниот праг како граничник на „свој“ и „туѓ“ простор е присутна и во овие обреди.

25 Во периодот на Југославија, поканата најчесто се нарекуваше „позив“ од едноставна причина што на неа така и пишуваше. Имено, бидејќи во официјална употреба во ЈНА беше користен српско-хрватски јазик со латинично писмо, сета комуникација, и вербална и писмена, се одвиваше на тој јазик. Така поканата за сите во СФРЈ беше – позив.

Се разбира дека, по распаѓањето на Југославија и по осамостојувањето на Република Македонија, многу работи се изменија, така што, по извесен период, банкети речиси и престанаа да се приредуваат масовно. Забележлива беше тенденцијата на редуцирање на манифестните форми на дотогашната обичајна пракса. Најчесто сè завршува како мала семејна средба, на ручек.

Несомнено, тука улога одиграа и многу промени што настанаа во културата на живеење генерално, па така на значење добија други видови јавни прослави. А веќе ниту улогата, ниту статусот, ниту потребите, ниту законската регулатива во нашата македонска армија не се исти како во некогашната ЈНА, чиј дел беше и Македонија.

Литература

Мирчевска, Мирјана. 2006. „Между вјарата, традицијата и забавлението (антрополошки поглед)“, „Заврџане“ на религиозноста. *Academica Balkanica* 3: 50–62. Софија: БАН.

Мирчевска, Мирјана П. 2014. „Конструирање на сегашноста преку преиспитување на минатото: помеѓу јавниот дискурс и личната перцепција“. Во: *За етнологијата... Безброј прагови сме преминале... За Анеџа Свеџева*. Љупчо Ристески и Ана Ашталковска Гајтаноска (уред.), 155-170. Скопје: Институт за етнологија и антропологија, ПМФ.

Тисен, Илка. 2010. *Чекорјќи ја Македонија: идентитетот во свејт кој се менува*. Скопје: Табахон.

Despotović, Ljubiša. 2010. „Politički mitovi socijalizma od komunizma do boljševizma“. *Mitovi epohe socijalizma*, 5–29. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje – Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije.

Dimitrijević, Bojan B. 2001. „Armija i jugoslovenski identitet 1945–1992.“ *Vojno delo* 53/2: 141–154. Beograd.

Kuljić, Todor. 2003. „Tito u novom srpskom poretку сеќања“. *Sociologija* (XLV)2: 97–116. Beograd.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1992. „Etnologija socijalizma i poslije“. *Etnološka tribina* 15, Zagreb.

Velikonja, Mitja. 2010. „Politička mitologija nepostojećeg – narativni sadržaji jugonostalgije u postjugoslovenskim zemljama“. Bo: *Mitovi epohe socijalizma*, 131–148. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje – Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije.

KPJ u socijalističkom sistemu i unutrašnjopolitički odnosi, Socijalistička Jugoslavija, 4. http://www.znaci.net/00001/95_2.pdf

KPJ u socijalističkom sistemu i unutrašnjopolitički odnosi, Socijalistička Jugoslavija, 5. http://www.znaci.net/00001/95_2.pdf

Vojaški stražarski stolp stoji v Vrtojbi, tik ob nekdanji italijansko-jugoslovanski državni meji. Leta 1948 ga je postavila jugoslovanska vojska in ga uporabljala za nadzor meje vse do leta 1991. Leta 2006 ga je Goriški muzej spremenil v majhen spominski muzej, najmanjši v Sloveniji. V njem je na ogled razstava o življenju ob novi državni meji, ki je leta 1947 razdelila do takrat enotno kulturno, socialno, gospodarsko in politično ozemlje Goriške na dva dela. Čudoviti razgled s stolpa nam razkriva okolico, ki je bila, še zlasti v času hladne vojne, strogo nadzorovana. Na pobudo Goriškega muzeja je občina Šempeter-Vrtojba vojaški stražarski stolp razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena in ga zaščitila pred propadom²⁶.

Кулата на воената стража се наоѓа во Вртојба, веднаш до поранешната државна граница меѓу Италија и Југославија. Во 1948 година, таа била формирана од страна на Југословенската армија и се користела за гранична контрола до 1991 година. Во 2006 година, Музејот во Горица бил трансформиран во мал меморијален музеј, најмал во Словенија. Тоа е изложба за животот на новата државна граница, со која во 1947 г. се дели горишкиот регион на два дела: културно, социјално, економски и политички. Прекрасниот поглед од кулата ја открива околината, која беше особено строго контролирана за време на Студената војна. На иницијатива на Музејот Горица, Општината Шемпетер-Вртојба ја прогласила кулата за набљудување како културен споменик од локално значење и ја заштитила од пропаѓање.

²⁶ Овде не е забележано присуство на секира, но симболот на металот како цврста материја е персонифициран преку ѓумчето што е метално. Символиката на куќниот праг како граничник на „свој“ и „туѓ“ простор е присутна и во овие обреди.

Питомци на ЈНА, фотографија направена во 1954 г. во Военото училиште во Кралево

Питомец Петре Алулоски, 1953 г.

